

ПОЛТАВСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра філософії та суспільних наук

Лекція з навчальної дисципліни **«Історія України»**

Тема 7. Україна у міжвоєнний період та в роки Другої світової війни.

План

1. «Українське питання» в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни.
2. Роль «українського питання» в німецько-радянському зближенні. Пакт Молотова – Ріббентропа.
3. Вхідження західноукраїнських земель до складу СРСР.
4. Основні події Другої світової війни та її наслідки для України.
5. Україна в умовах фашистської окупації.

1. «Українське питання» в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни.

Наприкінці 30-х років Версальсько-Вашингтонська система, не витримуючи натиску міцніючої Німеччини та її сателітів, починає тріщати по всіх швах. За цих умов «українське питання» поступово висувається на одне з чільних місць у міжнародній політиці.

Напередодні Другої світової війни роз'єднаність українських земель, їх перебування у складі чотирьох держав, що мали різний соціально-політичний устрій, були важливим дестабілізуючим чинником політичного життя Європи. Це робило «українське питання» клубком серйозних суперечностей, а «українську карту» — козирем у великій дипломатичній грі.

«Українське питання» у вузькому розумінні — *це питання про місце і роль українського чинника у внутрішньому житті держав, до складу яких входили українські землі, у широкому — це питання про умови і механізм возз'єднання українських земель та створення власної української державності.*

Напередодні Другої світової війни чітко визначилося три групи країн, зацікавлених у вирішенні «українського питання».

Перша група — СРСР, Польща, Румунія, Чехословаччина — країни, до складу яких входили українські землі. Їх основна мета — втримати вже підвладні землі й приєднати нові.

Друга група — Англія, Франція і частково США (тобто країни — творці Версальсько-Вашингтонської системи), які своїм втручанням у вирішення «українського питання» або, навпаки, дипломатичним нейтралітетом задовольняли свої геополітичні інтереси.

Третя група — Німеччина, яка, борючись за «життєвий простір», претендувала на українські землі, і Угорщина, яка, будучи невдоволеною умовами Тріанонського мирного договору 1920 р., домагалася повернення Закарпатської України.

Драматизм ситуації полягав у тому, що багатомільйонний український народ самотійно не міг вирішити «українського питання». Все залежало від балансу інтересів різних, насамперед великих, держав і від співвідношення сил, які могли ці інтереси захистити.

Ініціатором рішучих дій у вирішенні «українського питання» напередодні Другої світової війни стала Німеччина. Через декілька місяців після приходу фашистів до влади, у березні — травні 1933 р., Розенберг здійснює напівофіційні візити до Локарно і Лондона, де під час таємних нарад з італійськими та англійськими політичними діячами обґрунтовує «план поділу Росії шляхом відриву від Рад України». Уже в червні 1933 р. на міжнародній економічній і фінансовій конференції у Лондоні відкрито висувається вимога про передання гітлерівцям України «для раціональнішого використання цієї родючої території». Ця вимога міститься у меморандумі, проголошеному главою німецької делегації Гугенбергом. І хоча у відповідь на радянську ноту з цього приводу німецька сторона заявила, що зазначені в меморандумі твердження належать особисто Гугенбергу і не погоджені з урядом, — це був тільки дипломатичний маневр. Українські орієнтири стають дедалі чіткішими у фашистських планах зовнішньополітичної експансії. У 1936 р., виступаючи в Нюрнберзі на з'їзді нацистської партії, Гітлер заявив, що якби завоювати Україну, Урал і Сибір, то «кожна німецька господарка відчула б, наскільки її життя стало легшим».

«Українське питання» активно застосовувалося для заспокоєння західних держав. Так, у розмові з одним високопоставленим представником правлячих кіл Англії в Берліні у травні 1936 р. Герінг наголосив: «Ми вам гарантуємо, що... ніколи на вас не нападемо. Захопивши Україну, ми раз і назавжди встановимо економічну рівновагу і тим самим не тільки захистимо Європу від більшовизму, але й розв'яжемо всі проблеми, які стоять тепер перед Німеччиною». Очевидно, рішуча позиція (значною мірою імітаційна) Гітлера в «українському питанні» на цьому етапі була зумовлена не стільки конкретними **стратегічними планами** щодо України, скільки тактичними цілями. *По-перше*, Німеччина намагалася зробити поступливішою позицію Англії і Франції при вирішенні європейських справ. І мета була досягнута: політика «умиротворення» — логічний результат чітко проголошеної орієнтації німецької експансії на схід. *По-друге*, «українське питання» дало змогу Гітлеру приховати справжній західний напрямок основного удару на початку Другої світової війни.

Фюрер Німеччини

Президент
Рейхстагу

Голова
нацистської партії

Очільник відділу зовнішньої
політики нацистської партії.

Намагаючись відвести від себе загрозу агресії та спрямувати її на схід, зіштовхнути нацизм із більшовизмом, уряди Англії та Франції пішли на Мюнхенську змову (29—30 вересня 1938 року), що поклала початок руйнації Чехословацької держави.

Чехословацька проблема в цей період стала центральною в європейській політиці, а питання подальшої долі Закарпатської України — однією з головних складових цієї проблеми.

Крім Німеччини, свою зацікавленість у подальшій долі Закарпатської України енергійно демонстрували Угорщина та Польща. Особливо активною була Угорщина, яка домагалася відокремлення чехословацької території, заселеної угорцями, і надання словакам і західним українцям права на самовизначення. Таке «піклування» хортистів мало на меті не що інше, як приєднання до Угорщини усієї Чехословаччини та Закарпаття. Польща підтримувала угорські загарбницькі плани, сподіваючись на те, що, коли буде встановлено спільний угорсько-польський кордон у Карпатах, вона матиме змогу створити під власним керівництвом «інтермаріум» — блок малих і середніх держав між Балтійським і Чорним морями і, таким чином, стати важливим суб'єктом європейської політики.

Домагаючись свого, польська дипломатія постійно акцентувала увагу Німеччини на антирадянській спрямованості майбутнього утворення, підкреслюючи, що «довжина польсько-румунського кордону відносно невелика і що за допомогою спільного польсько-угорського кордону через Закарпатську Русь ми створили б міцніший бар'єр проти Росії». Маючи власні інтереси у цьому регіоні, а також боячись посилення держав, так би мовити, своєї вагової категорії, проти польських та угорських планів щодо Закарпаття виступили Румунія та Югославія.

Намагаючись хоч якось врятувати єдність республіки після приголомшуючого мюнхенського удару, чехословацький уряд при демонстративно вичікувальній позиції німецької дипломатії пішов на поступки в питанні словацької та української автономії.

Увечері 10 жовтня радіо «Прага» повідомило, що Чехословаччина стала федерацією трьох народів: чехів, словаків та українців. Наступного дня уряд Праги офіційно надав автономію і визнав автономний уряд Карпатської України (яка назавжди позбулася назви «Підкарпатська Рутенія»). Прем'єр-міністром став голова Автономно-землеробського союзу А. Бродій, а до складу уряду увійшли Е. Бачинський, С. Фенцик, А. Волошин, Ю. Ревай та І. П'єщак.

Андрій Іванович Бродій

русин. Андрей Броды

 Прем'єр-міністр Карпатської України

Едмунд Бачинський

Слуга Божий

Августин Іванович Волошин

 Президент Карпатської України

Юліян Ревай

 Прем'єр-міністр та міністр закордонних справ Уряду Карпатської України

З проголошенням автономії Карпатської України Гітлер майстерно використовує «українське питання» як засіб тиску і шантажу у відносинах не тільки з противниками, а й із потенціальними союзниками.

У цей період у Німеччині, очевидно, не лише з пропагандистською метою вивчали питання про створення «Великої України». У листі французького посла в Берліні Р. Кулондра від 15 грудня 1938 року, надісланому до міністерства закордонних справ Франції, зазначалося: «Що стосується України, то ось вже майже протягом десяти днів весь націонал-соціалістичний апарат говорить про неї. Дослідницький центр Розенберга, відомство доктора Геббельса... ретельно вивчають це питання. Шляхи і засоби, здається, ще не розроблені, але сама мета, здається... вже встановленою — створити Велику Україну... В оточенні Гітлера думають про таку операцію, яка повторила б у більш широких масштабах операцію в Судетах: проведення в Польщі, Румунії та СРСР пропаганди за надання незалежності Україні, у сприятливий момент дипломатична підтримка та акція з боку місцевих добровольчих загонів. І центром руху стане Закарпатська Україна».

Однак про нацистські плани щодо України більше й охочіше, ніж у самій Німеччині, говорили на Заході, ніби вказуючи напрямок основного удару. Протягом останніх чотирьох місяців 1938 р. в англійських газетах і журналах з'явилося понад 900 статей і заміток на українські теми. Аналогічна картина спостерігалася й у Франції. Лише у грудні 1938 р. в Парижі та багатьох провінційних містах було опубліковано понад 300 великих газетних і журнальних статей про Україну.

Пауль Геббельс

Характерно, що західна преса подавала «українські» плани Німеччини як вирішену справу. За цих обставин позиція Гітлера була надзвичайно обережною: зваживши всі «за» і «проти», він обрав роль арбітра у вирішенні долі українських земель, що належали Чехословаччині.

2 листопада 1938 року за рішенням німецько-італійського арбітражу у Відні **Карпатська Україна мусила віддати Угорщині 1856 км² своєї території з населенням 180 тис. жителів**, куди входили два найбільші міста: столиця Ужгород і Мукачів. Це рішення було своєрідним авансом Угорщині, яку Німеччина намагалася перетворити на свого сателіта.

Водночас, зберігши Карпатську Україну, Гітлер залишив у своєму активі значні засоби тиску не тільки на Угорщину, яка не отримала всього, чого бажала, а й на Польщу та СРСР, за рахунок територій яких могла з часом бути створена «Велика Україна». Оцінюючи такий перебіг подій, американський дипломат Д. Біддл наголошував, що зосередження уваги на питанні про Велику Україну — це свідомо інспірований Берліном тактичний маневр, спрямований на: 1) здійснення відволікаючих акцій для прикриття інших проміжних ходів; 2) одночасне розгортання пропагандистських дій як акції щодо «введення м'яча в гру» і підживлення інтересу до накресленого Берліном українського проекту. Така політика вимагала зміцнення позицій Німеччини в Закарпатті.

Ще до віденського арбітражу 26 жовтня 1938 року за рекомендацією Берліна уряд Чехословаччини усунув із посади прем'єр-міністра Бродія, який виступав за приєднання Закарпаття до Угорщини. Новим прем'єр-міністром став доктор теології А. Волошин, прибічник німецької орієнтації.

Активізуються дипломатичні відносини — у Хусті, куди було перенесено столицю, засновують німецьке консульство.

На Закарпатті було розгорнуто діяльність «Німецької партії», організовано «Німецько-українське культурне товариство».

Посилюються економічні зв'язки: 7 грудня 1938 року укладено німецько-карпато-українську угоду, за якою уряд Волошина зобов'язувався поставляти Німеччині дерево, молочні продукти, шкіру, хутро, вовну та вино. У цей час підписано угоду і з німецьким «Товариством з експлуатації корисних копалин», відповідно до якої карпато-український уряд фактично передавав Німеччині права на розвідування й експлуатацію надр Закарпаття.

В останні місяці 1938 р. Гітлер від тактики «зацікавленого нейтралітету» активно переходить до певного зближення і демонстративної підтримки Карпатської України. Ці кроки не лишилися не поміченими не тільки на Заході, а й на Сході.

Після візиту до Хусту свого представника Катоко уряд Японії вирішує заснувати в Закарпатті консульство, що свідчить про досить серйозне сприйняття світовим співтовариством намірів Гітлера створити «Велику Україну» як антирадянську силу.

12 лютого 1939 року відбулися вибори до сейму Карпатської України. У них взяло участь 92,5% населення, з них 92,4% проголосували за Українське національне об'єднання (УНО), яке очолював А. Волошин.

Ще у вересні 1938 р. в Ужгороді було створено Українську національну оборону, яка після Віденського арбітражу вже у Хусті була реорганізована в Карпатську Січ, очолювану Д. Климпушем. Січові гарнізони було створено в Королевім, Іршаві, Торуні, Ставному, Перечині. Проте, незважаючи на існування таких атрибутів влади, як сейм і армія, державність Карпатської України була, як казав Гітлер, «нежиттєздатною», бо вона спиралася не на власну міць, а на нетривкий баланс політичних сил у Європі.

Дмитро Климпуш

2. Роль «українського питання» в німецько- радянському зближенні. Пакт Молотова – Ріббентропа.

Зміна на рубежі 1938—1939 рр. акцентів у зовнішньополітичному курсі Німеччини призвела до падіння влади в Хусті. Гітлер, пам'ятаючи уроки Першої світової війни, вирішив не ризикувати і не вести війни на два фронти. Було зроблено ставку на встановлення «нового порядку у відносинах на Заході», яке відсувало здійснення планів на Сході і проектів, що стосувалися України, на пізніший час.

Відхід від ідеї створення «Великої України» і взагалі від східної орієнтації демонструвався Німеччиною досить чітко.

5 вересня 1938 року Гітлер у бесіді з міністром закордонних справ Польщі Ю. Беком зазначав, «що у світовій пресі Німеччині намагаються приписати якісь наміри щодо України, і заявив, що з цього приводу Польща ні найменшою мірою не повинна побоюватися Німеччини. Німеччина не має ніяких інтересів по той бік Карпат, і їй байдуже, що роблять там країни, зацікавлені в цих областях». А 30 січня 1939 року, виступаючи в рейхстазі, Гітлер дав зрозуміти західним державам, що їх зовнішньополітичні розрахунки, м'яко кажучи, не зовсім відповідають прагненням рейху. Він заявив, що Німеччина потребує «життєвого простору» в Африці і т. ін. Як зауважили тоді міжнародні оглядачі, ця промова була холодним душем для західних держав.

Юзеф Бек

6 березня 1939 року Гітлер вирішив остаточно ліквідувати Чехословаччину, окупувавши Богемію і Моравію і давши дозвіл на окупацію Угорщиною Карпатської України.

У ніч з 13 на 14 березня 1939 року угорська армія розпочала воєнні операції в районі Мукачєвого. Прем'єр А. Волошин віддав наказ видати резервну зброю Карпатській Січі. Після зіткнень із чеськими військами під командуванням генерала Прхала, що намагалися роззброїти карпатоукраїнські війська, Карпатська Січ бере під контроль територію країни, хоча в цей час угорські війська вже захопили перші українські села: Підгір'яни, Кольчине і Коропець. За цих обставин А. Волошин через Хустське радіо проголошує самостійність Карпатської України, направивши до Берліна телеграму, у якій зазначалося, що самостійність проголошується «під охороною Рейху». У відповідь Німеччина не тільки відмовила в підтримці, а й порадила не чинити опору угорським військам. Характеризуючи позицію Берліна, А. Волошин сказав кореспонденту агентства «Рейтер»: «Німці ганебно нас обманули».

У такій критичній ситуації 15 березня о 15 годині розпочав роботу сейм Карпатської України. Він офіційно проголосив незалежність Карпатської України, обрав президентом А. Волошина, прийняв конституційний закон із 8 статей, у якому було законодавчо закріплено синьо-жовтий прапор, герб, що містив тризуб, національний гімн «Ще не вмерла Україна», а українську мову — проголошено державною.

Увечері 15 березня угорці активізують свої наступальні дії. Карпатська Січ, що перетворилася на національну армію, налічуючи в цей час у своїх лавах 10—12 тис. погано озброєних стрільців, чинить відчайдушний опір ворогові, але після 5 днів запеклих боїв територію Закарпаття було окуповано. Ще три тижні тривала партизанська війна. При захисті Карпатської України, за різними даними, загинуло від 2 до 6,5 тис. осіб.

Березневі події 1939 р. викликали замішання в правлячих колах західних держав. Їх ставлення до цих подій не мало нічого спільного з намаганням хоч якось протидіяти фашистській агресії.

18 березня 1939 року з нотою, у якій засуджувалися дії Німеччини та Угорщини, виступив СРСР. Проте ця заява була лише дипломатичним жестом. Сталінське керівництво могло нарешті зітхнути з полегшенням: Карпатська Україна не стала для Гітлера трампліном, а возз'єднання — приводом для стрибка на Радянську Україну.

Окрилений успіхами, Гітлер 3 квітня віддає таємний наказ вермахту готуватися до нападу на Польщу. І знову спливає «українська карта».

Уже у квітні 1939 р. в Берліні відбулася таємна зустріч лідерів української політичної еміграції та представників Третього рейху. Згодом із членів ОУН та колишніх вояків Карпатської Січі німці почали формувати групи підривної діяльності проти Польщі. З цією метою було створено центри спеціальної підготовки в таборах поблизу Відня, Брно, Брауншвейга, Ганновера, у Східній Пруссії.

Абвер на чолі з адміралом Канарісом налагодив контакт з ОУН ще в 1938 р. і передбачав, що метою дій українських угруповань буде підготовка населення Західної України до масового виступу проти польських властей. Подібний виступ, з одного боку, суттєво міг би дестабілізувати внутрішнє становище у Польщі, з іншого — служити певним виправданням німецької агресії, що планувалася.

Гітлер чудово розумів, що СРСР, маючи власні інтереси в Західній Україні, ні в якому разі не допустить, щоб цей вигідний стратегічний плацдарм був зайнятий німецькими військами і перетворився на засіб постійного тиску на Радянський Союз.

Розглядаючи війну з Польщею як прелюдію до агресії проти Франції та Англії, керівництво Третього рейху, очевидно, вирішило, що настав час для такого альянсу з СРСР, який вже давно уявлявся Гітлеру у вигляді тимчасового «союзу для війни».

Напередодні остаточної ліквідації Чехословацької держави та окупації Карпатської України угорськими військами німецька преса раптово припиняє публікацію антирадянських статей, Геббельс категорично забороняє газетам друкувати матеріали про «українське питання» і вміщувати мапу України. Цей жест було помічено в Москві, і вже 10 березня 1939 року, виступаючи на XVIII з'їзді ВКП(б), Сталін зазначив, що невщухаюча галаслива кампанія на Заході навколо «українського питання» має на меті «розлютити Радянський Союз проти Німеччини, отруїти атмосферу і спровокувати конфлікт із Німеччиною без видимих на те підстав».

Вільгельм Франц Канаріс
нім. Wilhelm Franz Canaris

Тональність виступу, зроблені акценти свідчать про реальність зближення з німецькою стороною. Тому після угорської окупації Карпатської України, що була здійснена при сприянні Німеччини, радянське керівництво робить крок у відповідь: на початку травня В. Молотов змінює на посаді наркома закордонних справ антифашистсько налаштованого М. Литвинова.

Згодом розпочинаються взаємні зондувальні спроби налагодження відносин, у ході яких Берлін дотримувався тактики «улення, загрози і попередження», тобто тактики поступок і тиску. Під час цих дипломатичних маневрів «українське питання» відігравало вагомую роль. Так, у травні 1939 р. статс-секретар Міністерства закордонних справ Німеччини Вайцзекер заявив радянському повіреному в справах у Берліні Г. Астахову про можливість поліпшити радянсько-німецькі відносини, наголосивши, що «відмовившись від Закарпатської України», Німеччина усунула привід для війни.

Уже в червні, коли терміни нападу на Польщу наближалися, позиція німецької сторони стає жорсткішою. У цей час Німеччина ставить радянську сторону перед альтернативою: «Ви можете бути або нашими друзями, або нашими ворогами». У керівних колах Радянського Союзу вважали міжнародне становище своєї країни несприятливим для конфлікту з нацистською Німеччиною, що значною мірою і зумовило зближення між Берліном та Москвою.

Ернст фон Вайцзекер
нем. Ernst von Weizsäcker^[1]

Посол

Проте поступатися своїми інтересами СРСР не збирався. Вже в завершальній фазі переговорів з міністром закордонних справ Німеччини Ріббентропом увечері 22 серпня 1939 року радянське керівництво висунуло вимоги про визнання інтересів СРСР на Балтиці, у Південно-Східній Європі, а також про відмову Гітлера від планів типу «Великої України». І лише задоволення цих вимог відкрило шлях до укладення договору. 23 серпня 1939 року Молотов і Ріббентроп підписали договір про ненапад між СРСР і Німеччиною терміном на 10 років. Крім цього, було підписано і таємний протокол, який містив положення, що стосувалися українських земель: «У разі територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до Польської держави, межа сфер інтересів Німеччини і СРСР приблизно буде проходити по лінії рік Нареву, Вісли і Сяну». Тобто, відмова рейху від претензій щодо України набула форми розмежування «сфер інтересів».

3. Вхідження західноукраїнських земель до складу СРСР.

1 вересня 1939 року німецькі війська перейшли кордони Польщі, що засвідчило початок Другої світової війни. За цих обставин СРСР, незважаючи на домовленість, не поспішав зі вступом у війну. Не активізував він своїх дій і після звернення 3 вересня Ріббентропа, у якому той цікавився, чи не бажає Радянський Союз зайняти територію, що входить у сферу його інтересів. Зайнявши вичікувальну позицію, Сталін намагався перекласти всю відповідальність за агресію проти Польщі на Гітлера. Ця демонстративна пасивність радянської сторони зумовлювала наростаючу невизначеність в «українському питанні». Успішний для Берліна розвиток воєнних подій у Польщі робить його позицію жорсткішою, і німецька дипломатія вдається до певного тиску. Так, у телеграмі послу в Москві Шуленбургу 15 вересня 1939 року Ріббентроп висловив призначену для Сталіна думку: «Якщо не розпочнеться російська інтервенція, неминуче постане питання про те, чи не утвориться в районі, що лежить на схід від німецької зони впливу, політична пустка. Оскільки ми, зі свого боку, не маємо намірів здійснювати будь-які політичні чи адміністративні дії на цих територіях, крім того, що є необхідним для воєнних операцій, то без такої інтервенції Радянського уряду тут можливе утворення нових держав».

І це були не просто слова, адже ще 11 вересня 1939 року абвер не залишала думка про повстання українців у Галичині, а 12 вересня високопоставлені керівники вермахту (Кейтель, Йодль, Канаріс, Лагоузен) і Ріббентроп вели мову про можливість одного з варіантів поділу Польщі й створення західноукраїнської держави. Одразу ж після цього у Відні Канаріс мав зустріч з головою проводу українських націоналістів за кордоном А. Мельником, у ході якої говорив йому про можливість чи, скоріше, імовірність незалежності Західної («Галицької») України.

А. Мельник

В. Шуленбург

В. Молотов

Мельник настільки повірив Канарісу, що наказав готувати список членів західноукраїнського уряду.

Так і не дочекавшись повідомлень про падіння Варшави чи про втечу польського уряду за кордон, Сталін віддає наказ розпочати воєнні дії проти Польщі. 17 вересня 1939 року радянські війська перейшли польський кордон.

У ноті, врученій напередодні польському послу в Москві В. Гжибовському, було вказано на дві причини збройної акції СРСР проти Польщі:

1. «Віддана сама на себе і залишена без керівництва, Польща перетворилася у зручне поле для усяких випадковостей і несподіванок, які можуть створити загрозу для СРСР».

2. «Радянський уряд не може також байдуже ставитися до того, що єдинокровні українці та білоруси, які проживають на території Польщі, кинуті напризволяще, залишилися беззахисними». Спочатку планувалося зазначити, що останнім загрожує Німеччина, але під тиском Берліна це формулювання було вилучено з остаточного варіанта.

Мельник Андрій (1890—1964) — діяч українського національно-визвольного руху. У 1914—1916 рр. — командир сотні УСС у складі австрійської армії. Потрапив до російського полону, звідки у 1917 р. втік. У роки української революції — організатор Січових стрільців, начальник штабу Осадного корпусу, начальник штабу Дійової армії УНР (1919). Соратник Є. Коновальця, один із засновників УВО та ОУН. У 1924—1928 рр. — політичний в'язень польських тюрем. У 1938 р. після смерті Коновальця очолив ОУН. Після розколу ОУН (1940) очолив її помірковане крило, т. зв. ОУН-М. У 1941 р. був ізольований гітлерівцями, у січні — жовтні 1944 р. перебував у концтаборі Заксенгаузен. У 1959 р. висунув ідею заснування Українського світового конгресу і Всесвітнього союзу українців. Помер у Люксембурзі.

**Андрій Атанасович
Мельник**

Андрій Мельник. 1940 рік

2-й Голова ОУН

До складу Українського фронту, який вів бойові дії проти Польщі, входило 28 стрілецьких і 7 кавалерійських дивізій, 10 танкових бригад, 7 артилерійських полків Резерву головного командування. Війська, що перебували в розпорядженні командувача фронту С. Тимошенка (начальник штабу М. Ватутін), вели наступ трьома напрямками: 1) на Рівне — Луцьк — Ковель; 2) на Тернопіль — Львів — Перемишль; 3) на Стрий — Дрогобич. Вже протягом першого дня воєнних дій радянські війська просунулися на захід на 70—100 км, зайнявши Рівне, Дубно, Збараж, Тернопіль, Чортків. Ідучи швидким темпом і маючи наказ «не допускати прямих фронтових дій, діяти шляхом обходу з флангів, оточення і розкладу польської армії», Червона Армія все ж не встигала зайняти до приходу німців усі території, що входили до радянської «сфери інтересів». Так, зокрема, сталося з Дрогобичем, Стриєм та іншими населеними пунктами та територіями, які були зайняті німцями вже 17—18 вересня.

Логічно постало питання розмежування. 22 вересня К. Ворошилов і військовий аташе Німеччини в Москві Кьостріг узгодили демаркаційну лінію для військ двох сторін, що відповідала умовам таємного протоколу від 23 серпня. Внаслідок цього німецькі війська мусили залишити землі між Бугом і Віслою.

Під час розмежування між радянськими і німецькими військами сутичок майже не було. Однак сталося збройне зіткнення поблизу містечка Винники (у районі Львова), внаслідок якого були жертви з обох сторін. Характерно, що після цього інциденту командування німецького гірсько-стрілецького полку, який брав участь у сутичці, попросило пробачення. На цьому етапі війни Гітлер сваритися зі Сталіним не хотів.

28 вересня 1939 року був підписаний радянсько-німецький договір про дружбу і кордони. Згідно з домовленістю кордон пройшов по «лінії Керзона».

Переважна більшість території Західної України увійшла в межі СРСР. Проте, бажаючи домогтися контролю над Литвою, Сталін не наполягав на приєднанні до УРСР Лемківщини, Посяння, Холмщини і Підляшшя. Тому ці українські етнічні території (майже 16 тис. км² з 1,2 млн населення) опинилися під німецькою окупацією. Та Сталін був задоволений, про що свідчить його «тріумфальний» підпис (довжиною 58 см) на карті-додатку до тексту протоколу.

Радянсько-німецьке співробітництво, розпочате договором про ненапад, **Гітлер дуже влучно назвав «шлюбом за розрахунком»**. Є серйозні підстави вважати, що таким воно було і для радянського керівництва, оскільки принципові моменти процесу «збирання» українських земель під крило СРСР вирішувалися саме на німецько-радянській дипломатичній кухні.

23 червня 1940 р., на другий день після офіційної капітуляції Франції і підписання перемир'я у Комп'єні, Молотов у зверненні до німецької сторони зазначив, що «вирішення бессарабського питання не терпить більше зволікань», піднімав він також питання і про Буковину.

Серйозність намірів радянського керівництва була підтверджена 26 червня 1940 року заявою до уряду Румунії про необхідність мирного вирішення питання про повернення Радянському Союзу Бессарабії, а також про передання йому Північної Буковини, населеної переважно українцями. Вимога передання цієї території СРСР обґрунтовувалася також тим, що ще в листопаді 1918 р. народне віче Буковини прийняло рішення щодо возз'єднання з Радянською Україною.

28 червня 1940 року румунський уряд заявив про свою згоду передати Радянському Союзу Бессарабію і Північну Буковину. І вже 2 серпня 1940 року Верховна Рада СРСР вирішила включити Північну Буковину і Південну Бессарабію до складу УРСР, а з решти Бессарабії і колишньої Молдавської Автономної РСР 15 серпня 1940 року створено Молдавську РСР. Ще раніше, 1939 р. рішення Установчих Народних зборів Західної України про возз'єднання Західної України з УРСР було затверджене Верховними Радами СРСР (1 листопада) і УРСР (14 листопада). Завдяки цьому населення України збільшилося на 8809 тис. осіб і на середину 1941 р. становило 41 657 тис., а територія розширилася до 565 тис. км².

Модель суспільно-економічних перетворень у новостворених західних областях України була майже однаковою. Її суттю була активна радянізація. У цілому зміни, що відбувалися, мали суперечливий характер.

З одного боку, експропріація маєтків польських землевласників, перерозподіл їхньої землі між українськими селянами; українізація системи народної освіти, державних установ, судочинства; поліпшення медичного обслуговування, особливо на селі; націоналізація промислових підприємств; ліквідація безробіття та ін.

З іншого — руйнація політичної та культурної інфраструктури, створеної місцевою українською інтелігенцією (перестали функціонувати всі колишні українські партії, а також культурні установи, зокрема «Просвіта», Наукове товариство імені Шевченка тощо); насильницька колективізація; антицерковні акції; репресії проти «буржуазних спеціалістів»; масові депортації населення (із Західної України і Західної Білорусії було депортовано 318 тис. сімей, що становило майже 10% населення).

Депортації — процес широкомасштабного переселення у 30—40-ті роки народів, представників соціальних груп, націй, релігій, звинувачених тоталітарним режимом у потенційній «неблагонадійності» або антирадянській діяльності.

4. Основні події Другої світової війни та її наслідки для України.

Друга світова війна відбувалася між державами Антигітлерівської коаліції (СРСР, США, Велика Британія, Китай, Франція та їхні союзники) та Країнами Осі (Німеччина, Італія, Японія та їхні сателіти). Вона тривала з 1 вересня 1939 року до 2 вересня 1945 року. Основними театрами бойових дій були Європа, Близький Схід, Північна Африка, Атлантичний та Тихий океани.

У Другій світовій війні взяли участь понад 60 країн світу, на території яких мешкало понад 80 відсотків населення Землі. Учасниками бойових дій були понад 100 мільйонів осіб на більш як 20 мільйонах квадратних кілометрах території 40 країн. Загинуло від 55 до 67 мільйонів, більшість з яких – цивільне населення.

Друга світова війна завершилася перемогою Антигітлерівської коаліції та розгромом Країн Осі. У Європі завершення війни припало на 8-9 травня 1945 року – після взяття радянськими військами Берліна та капітуляції нацистської Німеччини.

СТАТИСТИКА ДВОХ СВІТОВИХ ВОЄН

	Перша Світова війна	Друга Світова війна
Тривалість	1564 дні	2195 днів
Кількість країн-учасників	36	61
Кількість вбитих солдат	10 млн.	32 млн.
Кількість поранених	20 млн.	35 млн.
Кількість мобілізованих	62% усього світу	80% усього світу

24 КАНАЛ ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: НАЙВАЖЛИВІШІ ДАТИ

ВТРАТИ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Дані: Український національний інститут пам'яті, видання І.Патріляка М.Боравика "Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду"

Україна в Другій світовій війні

Під час Другої світової війни Україна стала одним із основних полів бою і зробила значний внесок у перемогу над нацизмом у Європі.

У лавах радянської армії воювали більше 7 мільйонів українців, з них – 7 командувачів фронтами й арміями та понад 200 генералів. На основі військових з'єднань, які вели бойові дії на території України, були сформовані чотири Українські фронти.

Фронт двічі прокотився українською землею з кінця в кінець і залишив значні руйнування. Україна втратила загиблими понад 5 мільйонів людей, більше 2 мільйонів було вивезено на примусові роботи до Німеччини. Було зруйновано понад 700 міст і містечок, десятки тисяч сіл, заводів і фабрик, університетів і шкіл, більше 2 мільйонів будинків.

Основні події Другої світової війни в Україні:

1 вересня 1939 року – напад нацистської Німеччини на Польщу, початок Другої світової війни.

22 червня 1941 року – напад нацистської Німеччини на СРСР, вторгнення німецьких військ на територію України.

10 липня – 19 вересня 1941 року – оборона Києва.

1-7 серпня 1941 року – битва під Уманню.

5 серпня – 16 жовтня 1941 року – оборона Одеси.

12 вересня 1941 року – 9 липня 1942 року – оборона Криму.

1-29 жовтня 1941 року – перша битва за Харків.

30 жовтня 1941 року – 4 липня 1942 року – оборона Севастополя.

12-31 травня 1942 року – друга битва за Харків.

14 лютого 1943 року – вигнання нацистських окупантів з Луганська.

15 лютого – 14 березня 1943 року – третя битва за Харків.

13-23 серпня 1943 року – четверта битва за Харків, вигнання нацистських окупантів з міста.

24 серпня 1943 року – початок Битви за Дніпро.

2-23 вересня 1943 року – вигнання нацистських окупантів із Сум, Донецька, Чернігова та Полтави.

25 жовтня 1943 року – вигнання нацистських окупантів з Дніпропетровська.

3 листопада – 23 грудня 1943 року – Битва за Київ.

6 листопада 1943 року – вигнання нацистських окупантів з Києва.

14-31 грудня 1943 року – вигнання нацистських окупантів з Черкас, Запоріжжя та Житомира.

24 грудня 1943 року – 17 квітня 1944 року – Дніпровсько-Карпатська операція.

24 січня – 17 лютого 1944 року – Корсунь-Шевченківська операція.

2 лютого 1944 року – вигнання нацистських окупантів з Луцька та Рівного.

13-29 березня 1944 року – вигнання нацистських окупантів з Херсона, Вінниці, Хмельницького та Чернівців.

8 квітня – 12 травня 1944 року – Битва за Крим.

10-16 квітня 1944 року – вигнання нацистських окупантів з Одеси, Сімферополя та Тернополя.

9 травня 1944 року – вигнання нацистських окупантів з Севастополя.

13 липня – 29 серпня 1944 року – Львівсько-Сандомирська операція.

27 липня – 27 жовтня 1944 року – вигнання нацистських окупантів зі Львова, Івано-Франківська та Ужгорода.

28 листопада 1944 року – завершення вигнання нацистських окупантів з території України.

Радянський партизанський рух на окупованій території України

Динамічний початок війни, швидка окупація радянської території поставили перед керівництвом СРСР питання щодо формування в тилу противника руху опору.

Уже 18 липня 1941 року ЦК ВКП(б) видав постанову «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ», яка наголошувала на необхідності «розгорнути мережу більшовицьких підпільних організацій на захопленій території для керівництва всіма діями проти фашистських окупантів».

Перші спроби організувати партійне підпілля на окупованій території були невдалими. У 1941 р. його не сформували у західних областях України, незважаючи на те, що через лінію фронту було перекинуто туди 233 організатори підпілля. Складно відбувався процес підготовки переходу на нелегальне становище у Житомирській, Кіровоградській, Миколаївській та Одеській областях. За офіційними даними, там було сформовано підпільні обласні і районні комітети, однак значна частина партійних працівників, призначених для роботи у підпіллі, втекла при наближенні німців. За цих обставин ЦК КП(б)У намагався організувати підготовку кадрів для підпілля в спеціальних школах, що функціонували у Києві, Ворошиловограді, Полтаві, Сумах, Харкові. Протягом кількох місяців 1941 р. у них було підготовлено 4,5 тис. організаторів підпілля та фахівців партизанської боротьби, хоча п'ятиденних курсів було для цього надто мало.

За офіційною статистикою радянських часів, від червня до жовтня 1941 року на території України було створено 23 підпільні обкоми КП(б)У, понад 4 тис. підпільних організацій і груп, які налічували 26 тис. комуністів. Однак, як зазначено у таємній на той час довідці ЦК КП(б)У про організацію підпільних партійних організацій і партизанських загонів на території УРСР, на 10 жовтня 1941 року в лавах підпільників перебувало 5,5 тис. комуністів.

Органічною складовою радянського підпілля в Україні були молодіжні комсомольські підпільні групи. Найвідоміша з них — «Молода гвардія», що діяла у Краснодарі на чолі з О. Кошовим. Комсомольські групи також діяли у Кривому Розі (керівник — М. Решетняк), Ніжині (Я. Батюк), Полтаві (Л. Убийвовк), Малині (П. Тараскін, Н. Сосніна). Всього наприкінці 1941 р. у підпільному русі брала участь майже 1 тис. комсомольців.

Паралельно зі створенням радянського підпілля на окупованій території формувалася і партизанський рух, який почав різко зростати з моменту усвідомлення українським населенням людинонезалежницьких планів окупаційного режиму щодо майбутнього України.

У своєму розвитку партизанський рух пройшов кілька етапів. **Перший** — зародження і становлення — тривав із початку війни до кінця 1942 р. Його змістом було збирання сил, визначення оптимальних організаційних форм і ефективних методів боротьби у ворожому тилу. **Другий** — стабілізації — тривав до середини 1943 р. На цьому етапі штаби партизанського руху отримали матеріальну допомогу, що дало змогу не лише боронити власні бази, відбиваючи каральні акції фашистів, а й тримати під контролем цілі райони, поступово переходити до здійснення рейдових операцій.

Третій етап — активних наступальних дій — тривав із середини 1943 р. до цілковитого розгрому фашистів. Для цього періоду характерні широкомасштабні диверсії, численні рейди в тилу противника, активна взаємодія з формуваннями Червоної Армії, наступальна тактика бойових дій.

Очільники партизанського руху:

Федоров Олексій Федорович

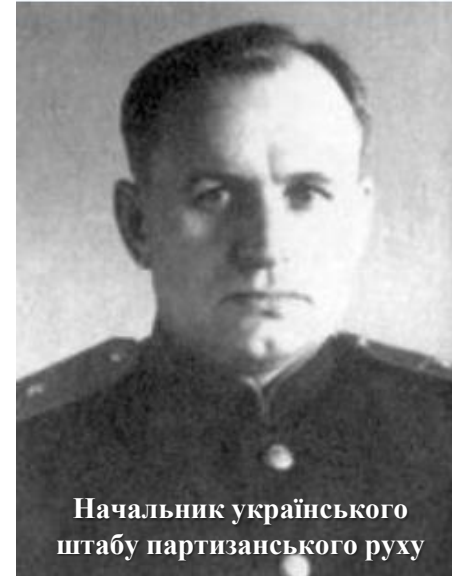
Чернігово-Волинське
з'єднання

Сидір Ковпак

Сумське з'єднання

Тимофій Амвросійович Строкач

Начальник українського
штабу партизанського руху

Партизанські загони і підпільні групи були недостатньо організовані й підготовлені для роботи в тилу. Це стало причиною того, як свідчить один із керівників партизанського руху в Україні І. Старинов, що із 3500 партизанських загонів і диверсійних груп, залишених у перший рік війни на окупованій території, на червень 1942 року були відомості лише про 22 діючі загони. Не краща ситуація простежувалась і з підпіллям: з утворених у червні—вересні 1941 року 685 підпільних партійних органів у період тимчасової окупації республіки в різний час діяли тільки 223. Суттєво ослаблювали партизанський рух відсутність координаційного центру, епізодичність постачання загонів зброєю, боєприпасами, медикаментами.

Усього протягом війни партизанські формування України провели 19 рейдів протяжністю 52 тис. км. У їхніх рядах налічувалося майже 180 тис. осіб, 30% з них загинули.

Збройна боротьба формувань ОУН—УПА в 1941—1944 рр.

Складовою руху опору в тилу фашистів після невдалої спроби 30 червня 1941 року проголосити у Львові відновлення самостійної Української держави стали дії певної частини Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА).

Напередодні вторгнення німецьких військ у СРСР націоналістичний рух уже був суттєво розколотий. Внутрішній конфлікт в ОУН існував протягом тривалого часу, але міжфракційна боротьба особливо загострилася після вбивства у травні 1938 року лідера організації Є. Коновальця. Саме тоді виявилися розходження між ветеранами — членами Проводу українських націоналістів (ПУН) (Мельник, Барановський, Сушко, Сціборський та ін.), що здебільшого перебували в еміграції, і молоддю — радикальними бойовиками, які очолювали підпільну боротьбу в західноукраїнських землях (Бандера, Стецько, Шухевич та ін.). В основі конфлікту були боротьба за владу і вплив у організації, його загострення зумовили протистояння поколінь, напружені особисті стосунки, суттєві розбіжності у поглядах на тактику боротьби. Зокрема, молоді радикали вимагали від лідерів ПУН переглянути політику ОУН стосовно орієнтації лише на одну державу (Німеччину), налагодити контакти із західними країнами, зосередити всі зусилля на боротьбі в Україні, розгортати революційну діяльність, незважаючи на втрати від репресій радянської влади. Члени Проводу ОУН, люди старшого віку, схилилися до поміркованіших дій.

Представники українсько-національного руху ОУН – УПА:

Свген Михайлович
Коновалець

 1-й голова ОУН

Ярослав Барановський

Роман Сушко

Полковник Роман Сушко

 6-й крайовий комендант УВО

Микола Орестович
Сціборський

Степан Андрійович Бандера

Степан Бандера

 1-й Голова ОУНР

Ярослав Семенович Стецько

 Голова та Керівник Ресорту
Соціальних Реформ

Роман Осипович Шухевич

У серпні 1939 року у Римі відбувся II Великий збір ОУН, на якому домінували прибічники А. Мельника, тоді його було затверджено лідером організації. Відповіддю молодих радикалів на непоступливість ветеранів стало скликання в лютому 1940 року в Кракові своєї конференції, яка не лише не визнала рішень римського збору, а й сформувала Революційний провід ОУН на чолі із С. Бандерою.

Із лютого 1940 року почалося одночасне існування двох українських націоналістичних організацій: ОУН-Р — революційна, або ОУН-Б — бандерівська, та ОУН-М — мельниківська. Залишаючись вірними інтегральному націоналізму, обидві організації ставили перед собою одну мету — незалежність України, проте погляди на шляхи її досягнення суттєво відрізнялися. Якщо мельниківці розраховували на допомогу Німеччини у розв'язанні «українського питання», то прихильники Бандери вважали, що українська держава може бути встановлена лише внаслідок національної революції і розраховували лише «на власні сили українського народу, відкинувши загалом орієнтацію на чужі сили». У цей період бандерівці не заперечували навіть боротьби з Німеччиною.

Проте з наближенням нападу Гітлера на СРСР обидві течії ОУН зробили ставку на Німеччину. Така еволюція позиції пояснюється, очевидно, не кардинальною зміною поглядів, а намаганням максимально використати всі чинники, які, на думку бандерівського проводу, могли сприяти становленню української державності. За допомогою німецького військового командування ОУН-Б сформувала «Легіон українських націоналістів», який мав два підрозділи — «Нахтігаль» і «Роланд». Чисельність легіону була незначною — до 600 солдатів. Німці планували використати його для охорони і каральних акцій на окупованій території. Бандера вбачав у них ядро майбутньої національної армії та засіб поширення впливу ОУН-Б.

Із початком бойових дій Німеччини проти СРСР ОУН-Б перейшла до рішучих акцій. 30 червня 1941 року в захопленому німцями Львові, спираючись на «Нахтігаль» і збройні групи бойовиків, бандерівці провели Українські національні збори, які ухвалили Акт про відновлення Української держави. Було обрано Українське державне правління на чолі із соратником Бандери Я. Стецьком.

Ідучи на такий ризикований крок, керівництво ОУН-Б, очевидно, розраховувало, по-перше, на те, що німці на початку вторгнення не стануть конфронтувати з українцями, які до того ж проголосили себе союзниками рейху. По-друге, вже був досвід самочинного, без погодження з німцями, відновлення 23 червня 1941 року «фронтом литовських активістів» Литовської держави. По-третє, в гітлерівській верхівки не було єдності у поглядах на майбутнє українських земель. Однак Бандера та його соратники помилилися в оцінці ситуації.

Реакція Берліна на відновлення української державності була швидкою і різкою. Заступник держсекретаря Кундт лідерам ОУН-Б заявив: «Фюрер — єдиний, хто керує боротьбою... Ми не союзники, ми завойовники російсько-радянських територій». Невдовзі С. Бандеру, Я. Стецька та інших лідерів ОУН-Б заарештували і відправили до Берліна. Гітлерівці заарештували ще 300 членів ОУН, із яких 15 розстріляли. Після відмови відкликати Акт про відновлення Української держави С. Бандера півтора року провів у берлінській в'язниці, а потім до вересня 1944 року перебував у концтаборах Заксенгаузен та Оранієнбург.

ОУН-М рішуче відмежувався від львівської акції бандерівців. Уже 6 липня 1941 року А. Мельник надіслав Гітлеру листа, в якому йшлося не про незалежність України, а про вірнопіддану позицію ОУН-М: «Ми, старі борці за свободу 1918—1921 рр., просимо честі для нас і нашої молоді взяти участь у хрестовому поході проти більшовицького варварства... Ми хотіли б мати змогу разом з легіонами Європи йти пліч-о-пліч з нашим визволителем, німецьким вермахтом, і мати змогу створити з цією метою українське збройне формування». І хоча німці погодилися створити дивізію СС з українців Галичини, лише після Сталінградської битви лояльність мельниківців була помічена Третім рейхом і вони отримали певну свободу дій. Концентруючи свої сили у великих містах, особливо в Києві, ОУН-М організовувала місцеве самоврядування, допоміжну поліцію, громадські організації. 5 жовтня 1941 року було утворено Українську Національну Раду на чолі з М. Величковським як представницький орган українського народу для підготовки формування національного уряду. Проте всі ці спроби українських націоналістів, спрямовані на поступове відновлення української держави, суперечили планам гітлерівців. Тому вже у вересні 1941 року пройшла хвиля арештів бандерівців, а в грудні почалися репресії проти мельниківців. ОУН пішла в підпілля.

Отже, і ОУН-Б, і ОУН-М ставили за мету незалежність України, однак шляхи її досягнення суттєво різнилися. Радикально налаштовані бандерівці були прихильниками рішучих дій, опори на власні сили, незначної допоміжної ролі зовнішніх факторів у процесі становлення української державності. Помірковані мельниківці робили ставку на поступове встановлення власного контролю на Українських землях та відновлення національної держави. Мельниківці розраховували переважно на допомогу Німеччини, тому громадянські структури, створені ОУН-М, поступово перетворилися на додаток окупаційного апарату. Не бажаючи утвердження в Україні будь-якої моделі державності, Третій рейх незабаром перейшов до репресій проти обох відгалужень ОУН.

5. Україна в умовах фашистської окупації.

Герман Герінг

Початок війни проти Радянського Союзу означав, що німецькі плани щодо українських земель вступили у вирішальну фазу свого Практичного здійснення. І ось саме на цьому етапі економічні інтереси Третього рейху почали різко домінувати над політичними розрахунками.

Те, що опонентом Розенберга став Герінг, — не випадковий збіг обставин, адже саме Герінг відповідав за виконання економічної частини плану «Барбаросса», для реалізації якої було створено економічний штаб особливого призначення «Ольденбург», чи «Економічний штаб Ост». За декілька днів до війни штаб «Ольденбург» завершив розробку директив щодо керівництва економікою на території СРСР після його завоювання — так звану «Зелену папку Герінга».

Центральна ідея директив сформульована досить відверто: «Першим завданням є якнайшвидше здійснення повного продовольчого постачання німецьких військ за рахунок окупованих областей». Безумовно, що одним із головних об'єктів пограбування була Україна. Про це відверто говорив Герінг, виступаючи в Берліні: «Ми зайняли найродючіші землі України. Там, на Україні, є все: яйця, масло, пшениця, сало і в такій кількості, яку важко собі уявити. Ми маємо зрозуміти, що все це відтепер і навіки — наше, німецьке».

«Зелена папка Герінга» — це, так би мовити, тактичний план економічного грабунку на окупованих територіях, розрахований насамперед на період війни, але ще в січні 1940 р. за наказом Гімлера було розпочато роботу над довгостроковим, стратегічним Генеральним планом «Ост». Цей проект мав на меті дати рекомендації щодо розв'язання проблем германізації та колонізації районів Сходу на довгочасну перспективу.

Він складався з програми-мінімум, розрахованої на період війни, та програми-максимум — на повоєнний час. Програма-мінімум мала на меті максимальне використання для успішного ведення війни економічних і трудових ресурсів завойованих на Сході територій, насамперед продовольства України та нафти Кавказу. Знищенню підлягали радянські керівні політичні кадри, комуністи, євреї, цигани. Населення, що лояльно ставилося до нацистського режиму, могло існувати, працюючи на завойовників.

Програма-максимум забезпечувала домінування німецької нації на окупованих територіях. Для цього планувалося: фізичне знищення слов'янських народів; часткове онімечення «нордичних груп населення», що є у складі СРСР; підрив біологічної сили слов'янських народів («Метою німецької політики щодо населення російської території, — писав у своїх зауваженнях до “плану Ост” доктор Ветцель, — є доведення народжуваності росіян до значно нижчого рівня, ніж у німців... Поки ми зацікавлені в тому, щоб збільшити чисельність українського населення на противагу росіянам. Проте це не повинно призвести до того, що місце росіян займуть з часом українці»); масові депортації населення (планом передбачалося переселення 65% українців із Західної України до Сибіру); переселення німців на окуповані землі і створення системи озброєних селянських поселень колоністів, безпосередньо підпорядкованих СС. Цілком очевидно, що Генеральний план «Ост» створювався для того, щоб в інтересах завойовників послідовно, планово, поетапно провести знищення, депортацію, перетасовку мільйонів людей.

Отже, на початку війни проти СРСР у німецьких планах щодо України відбулося не просто зміщення акцентів з політичних на економічні, а фактично трансформувалася сама модель майбутнього розвитку українських земель. Якщо в довоєнний період планувалося утворення бодай маріонеткової держави «Великої України», то вже на початку агресії проти Радянського Союзу українські землі розглядалися як бездержавний сировинний придаток, джерело продовольства і робочої сили, з перспективою (після знищення значної частини населення) онімечення та колонізації. Ця трансформація не випадкова, вона пояснюється гранично утилітарним, прагматичним підходом німецьких політиків до долі українських земель. Саме тому в планах фашистів у довоєнний період ці землі — козир у дипломатичній грі; у воєнний — матеріальна база і зручний плацдарм для ведення бойових дій; у повоєнний — одне з кращих місць для розгортання німецької колонізації.

Встановлення фашистського окупаційного режиму

Територію СРСР Гітлер називав «великим пирогом», для освоєння якого необхідно, по-перше, оволодіти ним, по-друге, управляти, по-третє, експлуатувати. Дотримуючись класичної формули всіх завойовників «розділяй і владарюй», фашисти не тільки зберегли, а й значно посилили розчленування українських земель: Закарпаття ще 1939 р. було окуповане Угорщиною; Північна Буковина, Ізмаїльщина та «Трансністрія» (Задністров'я — землі між Південним Бугом і Дністром з центром в Одесі) були підпорядковані Румунії; «дистрикт Галичина» приєднувався до створеного гітлерівцями на польській території «генерального губернаторства»; на окупованій території УРСР створювався рейхскомісаріат «Україна» (339,2 тис. км²); Чернігівська, Сумська, Харківська і Ворошиловградська області УРСР та територія Криму перебували під владою воєнних властей.

Рейхскомісаріат «Україна» очолив Еріх Кох, якого в Третьому рейху називали «другим Сталіним». Для управління було створено величезний адміністративний апарат. Центром рейхскомісаріату стало м. Рівне. Фашистський окупаційний режим в Україні мав виконати три основні завдання: забезпечити продовольством, матеріальними і людськими ресурсами потреби фашистської воєнної машини; вивільнити від українського населення шляхом фізичного знищення, депортацій та вивезення на роботу до Німеччини «лебенсraum» (життєвий простір) для арійської раси; сприяти колонізації значної частини окупованих земель, заселенню цілих районів німецькими переселенцями (останнє завдання планувалося здійснити протягом 30 повоєнних років, але фашисти почали його реалізовувати вже під час війни).

Еріх Кох

Пограбування України здійснювалося з німецькою педантичністю і ґрунтовністю. Було створено систему грабіжницьких заготівельних органів. Найбільшим було «Центральне торгове товариство Сходу», яке мало 30 комерційних відділів з 200 філіалами на місцях.

Завданнями «Товариства» були облік, вилучення і перероблення усієї сільськогосподарської продукції на окупованій території. У його операціях брало участь 250 німецьких сільськогосподарських фірм. Від початку окупації до березня 1944 р. тільки завдяки «зусиллям» «Товариства» з України було вивезено 9,2 млн т зерна, 622 тис. т м'яса та мільйони тонн інших продуктів, для перевезення яких було задіяно 1418 тис. вагонів.

Велику надію покладало керівництво Третього рейху і на українську промисловість. «Де ще існує регіон, — говорив у жовтні 1941 р. Гітлер, — у якому виплавляли б залізо вищої якості, ніж українське залізо? Де можна знайти більше нікелю, вугілля, марганцю, молібдену? Україна має такі запаси марганцю, що навіть Америка йде туди за постачанням. І, окрім того, ще скільки інших можливостей!» Однак поставити собі на службу промисловий потенціал України в повному обсязі фашистам не вдалося: якщо до війни в Донбасі добувалося 95 млн т вугілля на рік, то при німцях лише 3—4,8 млн т. Така ж ситуація була і в інших галузях промисловості.

Важливим економічним ресурсом було багатомільйонне населення України. Вже 5 серпня 1941 року Розенберг підписав наказ про введення трудової повинності в окупованих східних областях. Поступово вікові межі для тих, хто підлягав повинності, були розширені. Спочатку це були люди віком від 18 до 45 років, а незабаром — від 14 до 65 років. Окупаційний режим вимагав від жителів України рабської покори і виснажливої праці. «Ми — раса панів і повинні управляти жорстко, але справедливо, — цинічно заявив, виступаючи в Києві 5 березня 1943 року рейхскомісар Е. Кох. — Я витисну з цієї країни все до останньої краплини... Місцеве населення мусить працювати, працювати і ще раз працювати».

Поразка під Москвою змусила Гітлера провести тотальну мобілізацію в Німеччині, що зумовило гострий дефіцит робочої сили в господарчому секторі Третього рейху. Саме тому в цей час розпочинається широкомасштабне використання примусової праці населення окупованих країн.

З 2,8 млн молодих людей, вивезених із Радянського Союзу до Німеччини, 2,4 млн були вихідцями з України.

Характерним для «нового порядку», який вводився гітлерівцями на окупованих територіях, був кривавий терор. У жовтні 1941 р. Україна спізнала свою першу Хатинь: с. Обухівку було спалено, а все населення розстріляно. За час окупації подібні варварські акції фашистами було проведено в 250 населених пунктах республіки.

Фашисти діяли без огляду на будь-які норми моралі. Жертвами масових розстрілів у Києві стали 195 тис. осіб, у Рівному — 99 тис., сотні тисяч мирних громадян було знищено у Вінниці, Харкові, Житомирі, Полтаві та інших містах України.

Поступово гітлерівський терор набував систематичності — з німецькою педантичністю здійснювали каральні акції, створювали гетто і концентраційні табори. 7 грудня 1941 року побачив світ підписаний Гітлером декрет, відомий під назвою «Ніч і туман». Його суть полягала в тому, що кожен, хто буде чинити опір фашизму, має безслідно зникнути: його або страчували, або відправляли до концентраційного табору однієї з окупованих країн.

У самій Україні було створено 50 гетто і понад 180 великих концентраційних таборів. «Фабрики смерті» діяли в Києві, Львові, Дніпропетровську, Кіровограді та інших містах.

Під час окупації населення України скоротилося на 13,6 млн осіб (за іншими даними — на 14,5 млн). Жорстокий терор проти мирного населення України мав на меті не тільки «швидке умиротворення», тобто придушення будь-якого опору окупаційними військами.

Він став кривавим інструментом виконання головного завдання Генерального плану «Ост» — обезлюднення східних територій для переселення сюди німецьких колоністів.

Перші кроки германізації шляхом колонізації земель У країни було здійснено 1942 р. У цей час у 486 українських селах проживало 45 тис. німецьких колоністів. У липні 1942 р. Гітлер переносить свій генеральний штаб із Растенбурга (Східна Пруссія) в околиці Вінниці. У зв'язку з цим у грудні 1942 р. після виселення місцевого населення на території в 500 км², що охоплювала частину Вінницької та Житомирської областей, було створено «німецьку переселенську округу Хегевальд», у якій проживало 9 тис. осіб. Це був своєрідний зародок, «вістря проникнення» колонізаційного потоку, що мав поширитися на значну територію України, і лише перелом у ході війни поклав край експансивним зазіханням фашистів.

Дякую за увагу!